

Opponensi vélemény
Hajdu Péter
Tudás és elbeszélés. A Mikszáth-kispróza rejtelvei
című akadémiai doktori értekezéséről

A Mikszáth iránti érdeklődés egyértelműen megélné az utóbbi egy-másfél évtizedben. Kiváló tanulmányok egész sora mellett több önálló könyv¹ is foglalkozott a korábban jóval kevesebb figyelemre méltatott szerzővel. A könyvek egy része, így Fábri Anna és Praznovszky Mihály munkái, elsősorban nem a céhbéli olvasók számára készültek, ennek megfelelően inkább a korábbi szakirodalomra támaszkodva adnak rövid áttekintést a teljes életműről, más részük viszont egy-egy részprobléma tüzetesebb vizsgálta kapcsán kifejezetten új szempontok szerint igyekszik meghatározni Mikszáth helyét és jelentőségét a magyar irodalom alakulástörténetében. Beke Albert enyhén szólva is nagyon vitatható megállapításokat tartalmazó könyvében a politikus Mikszáth tevékenységét vizsgálta, T. Szabó Levente pedig hatalmas anyagot mozgató, rendkívül inspiratív és innovatív monográfiájában az irodalmi modernizáció történelmi és társadalmi kontextusát, összefüggéseit (regionalitás, lokálitás) tárta fel e nagyon sokszínű életműben. Sajátos helyet foglal el a Mikszáth-tal foglalkozó újabb könyvek sorában Eisemann György munkája, mely viszonylag kis terjedelme ellenére egyszerre vállalkozik – nem is sikertelenül – az életmű áttekintésére és a szerző körül kialakult értelmezési kánon átírására.

A most megvitatásra kerülő akadémia doktori mű szerzője a Mikszáth-életmű újraértelmezésére irányuló folyamatban több szempontból is fontos szerepet játszik. Mindenekelőtt azzal, hogy 1997 óta részt vállal a Mikszáth kritikai kiadás munkálataiban, ő rendezte sajtó alá az 1888-ban, valamint 1893-97 között megjelent elbeszéléseket, a sorozat 39. és 42. köteteiként. Emellett különböző publikációival hozzájárul a Mikszáthra vonatkozó értelmezési kánon újragondolásához; munkáira az újabb Mikszáth-szakirodalom gyakran hivatkozik. Könyvei, a 2005-ben napvilágot látott *Csak egyet, de kétszer. A Mikszáth-próza kérdései*, ill. a 2010-ben megjelent és akadémiai doktori disszertációként benyújtott *Tudás és elbeszélés. A Mikszáth-kispróza rejtelvei* azoknak a munkáknak a sorába tartozik, amelyek az életmű egy-egy aspektusát sajátos nézőpontból szemügyre véve igyekeznek hozzájárulni az új értelmezési kánon kialakításához. Korábbi könyvében az egységesség és teljesség egészen Arisztotelészig visszavezethető poétikai eszményével szemben (melyet klasszika-filológusi képzettségének köszönhetően igen részletesen, eredeti szövegekre támaszkodva ír körül) a fragmentáltságban rejlő és a modernitással kapcsolatba hozható lehetőségekre hívja fel a figyelmet. Eközben regényt (*Beszterce ostroma*) éppen úgy górcső alá vesz, mint a pályakezdő elbeszélésciklust (*Jó palócok*), és kiemelten foglalkozik az anekdotizmus problematikájával. Most megtárgyalásra kerülő értekezése vizsgált anyagát tekintve kevésbé, vagy ha úgy tetszik, másként heterogén. Mint ezt alcíme is jelzi, kifejezetten Mikszáth kisprózájára koncentrál – megőrzött heterogenitását pedig annak köszönheti, hogy e körben nem csupán a novellákat és karcolatokat, hanem Mikszáthnak azokat az életrajzi esszéit is tárgyalja, amelyek eredetileg a *Magyar regényírók képes kiadása* című sorozat egyes darabjaihoz írott előszavakként jelentek meg.

Munkájának bevezetőjében, hasonlóan Eisemannhoz és T. Szabóhoz, ő is tudatosan számot vet az értelmezési kánon átírásának szükségességével és lehetőségeivel. Úgy látja,

¹ Fábri Anna: Mikszáth Kálmán. Horpács, 1998.; Eisemann György: Mikszáth Kálmán. Bp. 1998.; Praznovszky Mihály: Mikszáth Kálmán. Bp. 1999.; Beke Albert: Egy meghasonlott lelkű ember. A politikus Mikszáth. Bp. 2004.; T. Szabó Levente: Mikszáth, a kételkedő modern. Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában. Bp. 2007.

hogy erre elsősorban a korábban alig vizsgált kispróza előtérbe állítása ad lehetőséget. A kispróza háttérbe szorulásának oka véleménye szerint az életmű regénycentrikus megközelítése. Ennek tradícióját Schöpflin Aladár 1941-ben megjelent monográfiájáig vezeti vissza, melynek fejlődésrajza hosszú évtizedekre megszabta a Mikszáth-olvasás útját. Schöpflin értelmezése szerint Mikszáth „novellistaként indult, majd hosszabb novellákat, a kilencvenes években pedig regényeket írt, mint a *Beszterce ostroma* és a *Szent Péter esernyője*, de végül az 1900-s években sikerült a nagyregény formáját is meghódítania.” (5) Ennek a fejlődésmodellnek a következményeként szükségképpen szorult háttérbe, a pályakezdő novellaciklusok kivételével, a kispróza vizsgálata – már csak azért is, mert ez a prózai műfajok hierarchiájában alacsonyabb rendűnek számított a regénynél. Hajdu Péter úgy látja, hogy az 1990-es évek végétől újra Mikszáth felé forduló érdeklődés ezen a fejlődésrajzon, s a vele összekapcsolt műfaji hierarchián alig változtatott: bár néhány tanulmány a kisprózára is figyelt, alapvetően mégis a korábban kanonizált munkák, elsősorban a regények újraolvasása kezdődött meg. Ez magának a szerzőnek a munkásságára mindenesetre igaz: első Mikszáth-tal foglalkozó könyve, mint erre már utaltam a *Galamb a kalitkában* és a *Beszterce ostroma* újraértelmezésével indul, majd *A jó palócok* novellaciklusként való értelmezésén át jut el az anekdota kérdéskörének vizsgálatáig.

Azt, hogy a kispróza vonatkozásában, ahogyan ő fogalmaz, az újabb szakirodalom sem alakított ki „diszkurzív mezőt”, mindjárt a téma megközelítésének egyik nehézségeként értékeli „[...] nagyon kevés a viszonyítási pont, nagyon kevés a lefektetett alapelv (amit például meg lehetne kérdőjelezni), lényegében nincsenek kijelölve a kulcsfontosságú darabok (hogy a kánont bővíteni vagy éppen szűkíteni lehessen), alig vannak normák, amelyekhez alkalmazkodni, vagy amelyektől eltérni lehetne.” (7) Ez persze akár előnyként is felfogható lenne, hiszen szabad a pálya, a terep bejárását nem befolyásolják az előttünk járók által kihelyezett útjelzők. A másik nehézség, a vizsgálatra váró szövegtörzsek textológiai feldolgozásának befejezetlensége (az 1897 utáni novellák és az 1898 utáni publicisztika összegyűjtéséig és jegyzeteléséig a kritikai kiadás még nem jutott el) azonban aligha bagatellizálható. Kétségtelen ugyanakkor, hogy ezt a – különösen a publicisztikai írások esetében – leginkább a korabeli napilapok hasábjain lappangó anyagot a mai Mikszáth-kutatók közül valószínűleg éppen Hajdu Péter ismeri legjobban: ő vezeti ugyanis azt a kutatócsoportot, amely ennek az anyagnak az összegyűjtésével és kiadásával foglalkozik, s amely az 1898-99-es esztendő termésének egyelőre jegyzetapparátus nélküli, de a kritikai kiadás elvárásai szerint sajtó alá rendezett szövegét közzé tette az interneten.

Hajdu könyve azonban nem az e munkaközösség által feltárt anyag bemutatására vállalkozik, még kevésbé a feltárt anyag nyomán egy új típusú Mikszáth-fejlődésrajz, a Schöpflin által létrehozottal vitatkozó ellenkánon kidolgozására. A nagy koncepciókkal szembeni posztmodern gyanakvás jól érzékelhető nála. Arról azonban nem mond le, hogy az egész életműre figyelve, ugyanakkor az önkényesség ódiáját is vállalva szövegcsoportokat hozzon létre, melyek alkalmasak arra, hogy „bizonyos, jelenünk horizontjából különösen fontosnak látszó problémák mentén” (9) lehessen újraolvasni és értelmezni őket. Álláspontja tehát abban a tekintetben posztmodern, hogy nem hisz az anyagban inherensen benne rejtőző és feltárára váró, örökérvényű igazságok létében, de ez a belátása a hajdani dekonstruktorokkal ellentétben nem csupán a korábbi koncepciók lebontására ösztönzi, hanem a korábbiaktól eltérő, jelen által inspirált, a mai olvasók számára vonzó konstrukciók létrehozására. Nem az örökérvényűség hitében, hanem a jelenkori horizont által kijelölt, pillanatnyi aktualitás tudatos felmutatásának igényével. Olvasásmódjának jelenkori meghatározottságát időről időre hangsúlyozza könyvében, helyenként jól érzékelhető provokatív éllel. Azt a fejezetet például, amelyben Mikszáth exemplumszerűen megszerkesztett novelláit értekezéseként olvassa, a következő összegzés zárja: „A szöveg tehát többféle olvasásnak kínálja magát oda, és ezek egyike lehet az aprólékos, mérlegelő,

intellektuális szinten mozgó értekezésnek olvasás – de jelenleg talán ez a legvonzóbb, mert leginkább az ilyen olvasás tud a jelenünk számára ismerős és izgalmas jelentéseket hordozni.” (39)

Világos tehát, hogy a disszertáció szerzője, Takáts József általa egyébként nem említett terminológiáját idézve, nem történeti (konvencionalista), hanem kanonikus olvasatot igyekezett létrehozni. Nem az érdekli, hogy hajdan milyen kontextusok játszottak szerepet az életmű létrejöttében (mint pl. Szabó T. Leventét), hanem az, hogy a ma nézőpontjából mi tűnik belőle izgalmasnak, élőnek – s ennek jegyében hogyan módosulhat a korábbi irodalomtörténet-írás által kialakított Mikszáth-kanon. Hajdu Péter tudatosan *modernné olvassa* Mikszáth-ot, amivel egyébként Takáts szerint sincsen semmi baj. A múlt megközelítésének, az irodalomtörténeti munkának egyik lehetséges csapásiránya ez, szerintem még amellet sem lenne nehéz érveket gyűjteni, hogy talán éppen a legfontosabb. Problémát legfeljebb az jelent, hogy Hajdu Péternél hiányoznak ezek az érvek, pontosabban fogalmazva hiányzik az irodalomtörténet-írás mai dilemmáival való számvetés. Lehet, hogy az *Irodalomtörténeti füzetek* sorozata által képviselt „műfaj” ezt nem is feltétlenül követeli meg, de egy akadémiai doktori értekezéssel szemben talán nem túlzott elvárás, hogy reflexíven viszonyuljon a tárgya körül kialakult elméleti és módszertani dilemmákhoz. Reflektálni pedig nem csupán Takáts írásaira lehetett volna, hanem arra a vitára, ill. annak a vitának a kontextusára is, amelynek sodrában ezek az írások keletkeztek, s amely vitát – ma már, egy évtized távlatából jól láthatóan – valójában a humán- és társadalomtudományok kultúratudományos fordulata inspirálta. Az, hogy mindennek még csak egy lábjegyzet erejéig sincsen nyoma a disszertációban, már csak azért is furcsa, mert Hajdu Péter egyéb írásaiban többször számot vetett az irodalomtörténet-írás mai kihívásaival. *Irodalom, történet, titok, idegenség* című, 2009-ben megjelent könyvének első fejezete egybe is gyűjti a témába vágó, korábbi írásait; más kérdés, hogy éppen Takáts nagyon igényes és kardinális kérdéseket felvető gondolatmeneteire ott sem reagált.

Az irodalomtörténet-írás mai problémáinak reflektálása nagy valószínűséggel szembenezésre készíthette volna a könyv szerzőjét azzal a kérdéssel is, hogy Mikszáth kisprózai szövegei milyen arányban „adják oda” magukat a modernné olvasásnak, azaz a modernné olvasás céljából létrehozott szövegcsoporthoz terjedelmileg mekkora helyet foglalnak el Mikszáth életművében. Ez a kérdés azonban fel sem vetődik a könyvben. Helyette csak homályos utalásokat találunk az életműnek a vizsgálat céljából létrehozott csoportokon kívül maradó részére, gyakran értékítélettel összekötve. Olyan félmondatokra gondolok, mint például: „az az elgondolás, hogy a hamis látszatok kiküszöbölésével végül megismerhető a valóság, a jobb írásokban megkérdőjeleződik.” (11-12) Vagy: „Az exemplum mikszáthi használata tehát nagyon gyakran szolgálja az elbizonytalanítást, a kételyt ahelyett, hogy a példa révén magabiztosan bizonyítaná a tétel igazságát” (35) De melyek azok a *jobb írások* és mennyire *gyakran*? És mit lehet kezdeni az olyan megállapításokkal, mely szerint „Sok novellának nem ez a téma [t.i. a megismerés – Sz.M.] áll a középpontjában – de soknak igen.” (46) Mennyire soknak és mihez képest soknak? Ezekre a kérdésekre, amelyek végső soron azt firtatják, hogy milyen arányban olvasható modernné Mikszáth életműve, én nem tudom a választ, és bizonyosan nem is egyszerű válaszolni rájuk, de a szerző most, kényszerhelyzetbe kerülve, talán mégis vállalkozik valamiféle számvetésre.

Mindennek kapcsán talán fölvethető kérdés lenne az is, hogy vajon egymást kizáró pólusokként lehet-e csak elképzelni a konvencionalista (történeti) és kanonikus (aktualizáló) olvasatot. Vagy másképpen fogalmazva: lehetséges-e olyan konvencionalista olvasat létrehozása, amely egyben mai nézőpontból tesz érdekessé egy szöveget, azaz lehetséges-e *modernként olvashatóvá* tenni egy szöveget a szöveg *modernné olvasása* nélkül? Véleményem szerint igen, sőt egyenesen úgy vélem, az ilyen olvasatok létrehozása

jelenthetné az igazi kihívást az irodalomtörténész számára. Ebben az esetben azonban – visszatérve a kiinduló problémához – aligha lenne megkerülhető az a kérdés, hogy a konvencionalista és a kanonikus olvasás közös területe mekkora helyet foglal el az életműben. De meg lehetne kérdezni például azt is, hogy az exemplum ma is érdeklődést keltő, mert értekezésként olvasható változata, vagy éppen a megismerés lehetőségeinek a kétségbe vonása miatt nem általános az életművön belül, ill. hogy a ma érdeklődést nem keltő írások vajon érdeklődést keltettek-e keletkezésük idején, s ha igen, mi okból. Vajon annakidején is ezek voltak-e a jobb írások, vajon a ma érdektelenek annakidején is érdektelenek voltak-e? Ha szerző ezeket a kérdéseket is felvetette volna könyvében, akkor nyilván nem tartotta volna feleslegesnek például *A paraszt kontesz* című novella első változatának interpretálását sem, melyet most elhárít magától – lehet, éppen a kettő párhuzamos vizsgálatát tartotta volna igazán érdekesnek. Tudom természetesen: a komplexitás redukciója elkerülhetetlen. Következésképpen nem hiszem azt sem, hogy ezeket a kérdéseket Hajdu Péternek rendre meg kellett volna válaszolnia, hogy vállalkoznia kellett volna arra, amit egyébként tudatosan hátrított el magától: a teljes életmű szisztematikus áttekintésére. Még azt is belátom, ha kell, hogy ezek a kérdések az én kérdéseim, amelyekre nem tőle kell választ várnom. Azt azonban, hogy az irodalomtörténet-írás mai dilemmái teljes mértékben reflektálatlanul maradnak egy olyan könyvben, amely gyakorlatával nagyon radikálisan foglal állást az egyik lehetőség mellett, úgy gondolom, mégis szóvá kellett tennem.

Hajdu Péter tehát könyvének bevezetőjében, miután elhárítja magától egy új Mikszáth-kanon kidolgozását, kialakítja azokat a szövegcsoportokat, összesen négyet, amelyek keretében vizsgálódásait lefolytatni kívánja. Ezek, a létrehozásuk háttérében álló megfontolások tekintetében, meglehetősen heterogén képet mutatnak. Az első fejezet, ahogyan a szerző fogalmaz, „egy kulcsfontosságúnak érzett probléma, a megismerés szempontjából vizsgálja Mikszáth érett novellisztikáját.” (9) A rákövetkező három fejezet viszont nem probléma-, hanem témacentrikusan jelöli ki tárgyát: a második a parlamenti karcolatokkal, harmadik Mikszáth regényelőszavaival, a negyedik történeti novelláival foglalkozik. Az első kérdés az, hogy az ilyen természetű heterogenitás jót tesz-e a könyvnek, a második, hogy a témák heterogenitása jelenti-e egyben a megfigyelési szempontok heterogenitását? Tömör válaszom mindkét kérdésre *nem*, ami első hallásra talán paradoxnak tűnik, és részletesebb kifejtést igényel.

Lássuk tehát!

Az első fejezet olyan Mikszáth-novellákat vizsgál, amelyek nem csupán a megismerés folyamatára koncentrálnak, hanem a végső és megváltoztathatatlan megismerés lehetőségét vonják kétségbe. Kitüntetett figyelemben részesül *A szép Bulykainé* című elbeszélés, melynek szövegét Hajdu Péter szinte a hajdani strukturalistákat idéző részletességgel elemzi. Nagyon finom megfigyelések és meggyőző következtetések során vezeti keresztül olvasóját, s győzi meg arról, hogy a megismerés miként függ össze a megismerő identitásával. Amiből az is következik, hogy ha a megváltozott körülmények megváltoztatják a megfigyelő identitását, akkor változik a megismerés: másként látja ugyanazt. Így lehetséges, hogy az elbeszélő, aki a vidéki városba érkezésekor még csúfnak találja a helybeliek által különleges szépségként, a hely attrakciójaként számon tartott Bulykainét, néhány hónappal később, helybelivé avanszálva, már maga is szépnek látja a rút asszonyt. Ő maga a rútság szépséggé alakulása, azaz saját véleményének változása előtt értetlenül áll – a novella olvasója viszont érti és meg is tudja magyarázni mindezt: merthogy a novella, Hajdu Péter nagyon meggyőző értelmezése szerint, éppen erről szól.

A szép Bulykainé elemzése mindjárt a könyv elején világossá teszi, hogy szerzőjének különösen jó érzéke van a finom megfigyelések sorozatán alapuló szövegelemzésekhez, melyek háttérében ott húzódik a rövidpróza interpretációjának elméletével és gyakorlatával foglalkozó idegen nyelvű, elsősorban angolszász szakirodalom kiváló ismerete. De valóban

csak a háttérben, mert Hajdu Péter szuverén gondolkodó, a szakirodalmi tájékozottság az ő esetében nem jelenti azt, hogy valamely elméletet vagy novellaelemző gyakorlatot kitüntető figyelemben részesítene, követne, mintegy magyar példaanyagot mozgósítva leképezne. A szakirodalomban való jártasságáról leginkább munkájának lábjegyzetei tanúskodnak, melyekben rendre jelzi, ha valamely megállapítása rokon vonásokat mutat korábbi megfigyelésekkel.

Az említett novellához hasonló aprólékos, ugyanakkor fontos megállapításokhoz vezető szövegelemzések mind az első fejezet hátralevő részében, mind a könyv további fejezeteiben rendre felbukkannak. Mindjárt ilyenek az exemplum sajátosan mikszáthi, elbizonytalanító használatát bemutató elemzések (*Lupcsek Jani házassága, A rokon*), de ilyenek a gyermektematikájú novellák elemzései is (*Aussi brebis, A Berci fogai vagy a képek roppant értéke, A Ponci bűnhődése, stb.*) Összefoglalva: a könyv első fejezetének szövegértelmezései engem meggyőztek arról, amit Hajdu Péter munkájának 36. oldalán a következőképpen fogalmazott meg: „Könnyen lehet, hogy Mikszáth elbeszélői stratégiái genezisüket, forrásukat tekintve premoderneknak, de ettől függetlenül különösen vonzóak lehetnek egy posztmodern olvasás számára, hiszen ha egyszer az olvasók kifejlesztették az új helyzetnek megfelelő olvasásmódot, akkor a régi szövegeket is új módon fogják olvasni.” (36)

A könyv második fejezetében, mint már jeleztem, a szerző témát vált: Mikszáth parlamenti karcolatait vizsgálja. A témaváltáshoz módszerváltás is kapcsolódik. Míg az előző fejezet szövegelemzésekre épült, addig itt a kiindulópont filológiai: Bisztray Gyula kutatásainak nyomán, de azokat pontosítva bizonyítja, hogy e sajátos műfaj megteremtője Mikszáth volt, s őt követve vált a humoros parlamenti tudósítás a korabeli lapok szinte elmaradhatatlan tartozékává. Majd kitér arra, hogy ez milyen problémákat okoz Mikszáth anonim karcolatainak azonosítása során; meggyőzően érvel például amellest, hogy a kritikai kiadás 86. kötetébe felvett parlamenti karcolatok közül kettőnek nem Mikszáth a szerzője. Ezután Mikszáth országgyűléssel szembeni alapállásának változását rekonstruálja a karcolatok tematikus és hangnembeli vizsgálata során; pontosabban azt a folyamatot mutatja be, amelynek során Mikszáth elveszíti ellenzéki illúzióit, s a parlamenttel mint intézménnyel, a parlamentarizmussal szemben általában foglal el ironikus álláspontot – ez tette egyébként lehetővé számára parlamenti karcolatainak folytatását akkor, amikor maga is mamelukká vált.

A következő, *Narratív stratégiák* című alfejezet viszont végső soron visszatér a megismerés a problémájához, amikor arról beszél, hogy a parlamenti karcolatok narrátora reflektálttá teszi azt aényt, hogy miközben ő maga csak egy helyen lehet a jelen, a történések több helyszínen folynak: az ülésteremben és a folyosón, a kormánypártiak és az ellenzékiek soraiban, a karzaton stb. Hajdu Péter úgy fogalmaz, hogy az elbeszélő jelenléte, ill. az a tény, hogy valós eseményekről tudósít (a karcolatot a hajdani újságolvasó az ülésteremben lefolytakról szóló részletes tudósítás környezetében olvashatta), erős stabilitást biztosít ezeknek a szövegeknek. Hajdu Péter szerint ez a stabilitás nincsen jelen a megelőző fejezetben elemzett novellák világában, mert míg ott a fikció lehetőségei korlátlanok, addig itt „csupán” a valós történések közötti, részint kényszerű (nem lehet ott mindenütt), részint akaratlagos (nem érzékelhet, és végképpen nem írhat le mindent azon helyszínek történései közül sem, ahol jelen volt) válogatás lehetősége adatik meg számára. A *csupánt* azért tettem idézőjelbe az előző mondatban, mert az ábrázolási lehetőségek száma valójában ezen a korlátozott területen is végtelen, legfeljebb más szabályoknak kell megfelelnie, mint a fikció területén. Ezt Hajdu Péter jól látja és meg is fogalmazza a következő mondatokban: „A narrátornak (vagy ebben az esetben talán mondhatjuk: a szerzőnek) ilyenkor nem adatik meg a teremtés hatalma; elvileg nem adhat a szereplők szájába kitalált szöveget. Szelekciós hatalma viszont korlátlan.” (91-92) Arra, hogy ez a szelekciós hatalom milyen jelentős, a fejezet hátralevő oldalain derül fény. Itt Hajdu Péter először parlamenti karcolatok egész sorának játékba hozásával mutatja be Mikszáth szelekciós munkájának sokféleségét, egészen

addig a pontig, ahol Katághy Menyhért személyében fiktív alakot léptet fel valós események tanújának és tudósítójának szerepében.

E szelekciós munka voltaképpen azonos természetű a fennmaradt források szelektálása és értelmezése nyomán a múltat narratívává alakító történész tevékenységével. Arra, hogy a történészi tevékenység sohasem vezethet a múlt hajdan Ranke által elképzelt végérvényes és objektív megismerésére, csupán a mindenkori történész mindenkori jelene által befolyásolt, folyamatosan alakuló értelmezésére, a posztmodern történelemelmélet Hayden White nyomán kialakult iskolája hívta fel a figyelmet az utóbbi évtizedekben. Rá Hajdu Péter hivatkozik is könyvének következő, Mikszáth regényelőszavait, ill. történeti novelláit tárgyaló fejezeteinek elméleti megalapozásaként, itt azonban, számomra érthetetlen módon, nem kerül szóba. A parlamenti karcolatokkal foglalkozó fejezet befejező része, mely egy Mikszáth-idézetet választ címéül („Igazat talán nem is lehet írni”) a megismerés problémáját nem a posztmodern történelemelméletre, de nem is az első fejezetben hasznosított szakirodalomra hivatkozva tárgyalja. Míg az első fejezetben elsősorban a szépirodalmi narráció elméletével foglalkozó szakirodalmat mozgósított, az utolsó kettőben pedig a posztmodern történelemelméletet, addig itt Ritoók Zsigmond nyomán a Gorgiasz által megfogalmazott ismeretelméleti szkepszisre hivatkozik (113), ill. a megismerés dialogikus természete kapcsán Bahtyint említi. Pedig a probléma, amelyet tárgyal, azonos természetű, akár fikciós, akár valós eseményekből indul ki. Az például, ahogyan Mikszáth egyik parlamenti karcolatát értelmezi, nyilván megvilágíthatná *A szép Bulykainé* című novella alapkérdését is: „Már egy 1883-as karcolat eljátszik azzal, hogy egy ellenzéki beállítottságú tudósító (a narrátor) átmegy a jobboldali karzatra, és ott („csodálatos, hogy a környezete észjárása, szelleme mennyire ragad az emberre”) egészen másképp gondolkodik, onnan egészen másnak lát mindent, mint amikor majd visszatér a baloldali folyosóra.” (114)

Mindennek láttán nem nagyon tudok másra gondolni, mint arra, hogy Hajdu Péter eredendően nem könyvben, hanem tanulmányokban gondolkodott, azaz könyvének anyagát egymástól függetlenül született tanulmányok anyagából állította össze. Ezzel önmagában véve még semmi baj sem lenne, hiszen a megismerés kérdésének különböző típusú-műfajú Mikszáth-írásokban való felbukkanása kellőképpen egységes háttérrel biztosíthatott volna ezeknek a tanulmányoknak a könyvvé formálásához. Valójában biztosít is, hiszen a figyelmes olvasó, ahogyan halad előre, a könyv egyes fejezeteinek olvasása közben, megteremtheti magának az összefüggéseket. Más kérdés, hogy ebben a szerző jobban is a segítségére lehetett volna: könyve bevezetőjében a négy fejezetet a *megismerés* különböző vetületeinek különböző rövidprózai műfajokon keresztül történő tárgyalásaiként vezette volna fel, a tárgyalás során pedig egymással szoros összefüggésben mutathatta volna be és hasznosíthatta volna megismerés kérdésével foglalkozó, kétségtelenül különböző eredőjű szakirodalmi munkákat.

Kár, hogy nem így történt, mert a könyv könyvként való olvashatósága sokat nyerhetett volna általa. Ez azonban az egyes fejezetek újdonságértékén, amelyet az eddig tárgyalt első két rész kapcsán reményeim szerint sikerült érzékelhetővé tennem, s amelyre a hátralévő két fejezet kapcsán szeretném felhívni a figyelmet, mit sem változtat. Rendkívül érdekes mindjárt az, ahogyan a disszertáció szerzője a posztmodern történetelmélet által befolyásolt mai irodalomtörténet-írás perspektívájából veszi szemügyre azokat az életrajzi esszéket, amelyeket Mikszáth a Franklin Társulat által kiadott regénysorozat előszavaiként publikált. Tisztázza mindenekelőtt Mikszáth szerepét a sorozat létrejöttében, majd – híven a mai megítélési szempontok következetesen alkalmazott elvéhez – az írásoknak azokat az elemeit emeli ki, „ahol Mikszáth szempontjai hasonlítanak a manapság szokásos irodalomtudományos diskurzusok némelyikének szempontjaihoz.” (130) Ilyen a befogadás kérdésének előtérbe kerülése, a gender-tematika, az irodalom és irodalom intézményrendszerének párhuzamos és

reflektált bemutatása, de találhatók ilyenek a kifejtés módja területén is: mindenekelőtt az ellenpontozás és a diskurzus figurativitása.

A posztmodern történelemelmélet képezi kiindulási pontját a könyv Mikszáth történeti novelláit bemutató, utolsó fejezetének is, melyben a szerző a hazai és a nemzetközi irodalomtudomány által egyaránt elhanyagolt terület bejárására vállalkozik. A fejezet elején részletesebben beszél arról, hogy a hazai kutatás a történelmi tematika vizsgálata kapcsán mindeddig Mikszáth történelmi regényeire figyelt csupán, a rövidpróza iránt feléledt nemzetközi érdeklődés pedig, noha időben egybeesett Hayden Whyte első nagyhatású könyvének megjelenésével, érdektelen maradt a történeti tárgyú elbeszélések iránt. Hajdu Péter a Linda Hutcheon által bevezetett *történelmi metafikció* keretei között mozogva két, a mai befogadó számára különösen érdekes terület bejárására vállalkozik Mikszáth történelmi novellái kapcsán: „Az egyik az ismeretelméleti keretek már megfigyelt, állandó tudatosítása [...] A másik a századforduló Magyarországnak problematikus viszonya a saját történeti folytonosságához [...]” (169)

Kiindulópontként Mikszáthnak egy rendkívül érdekes, de mindeddig figyelemre alig méltatott írására hívja fel a figyelmet, mely meglepő összeeséseket mutat a történelem objektív ábrázolásában kételkedő posztmodern történelemelmélettel. Arra, hogy Mikszáth kifejttesse – már az írás címében is laikusnak nevezett – nézeteit a történetírás lehetőségeiről, Marczali Henriknek az 1790-91-es országgyűlésről szóló, 1907-ben megjelent kétkötetes munkája adott alkalmat. Gondolatmenetéből Hajdu Péter négy olyan pontot emel ki, ahol – véleménye szerint – a mai történelemelmélettel való rokonság különösen szembeötlő: a fantázia szerepének a hangsúlyozását, a történetírásnak, mint elbeszélésnek a meghatározását és a fikciós elbeszéléssel azonos kategóriába való rendelését, az előző fejezetben már tárgyalt szelekció elvét (amelyet itt nem így nevez és nem is utal vissza a probléma korábbi tematizálására), valamint azt „a mikszáthi novellisztika szempontjából különösen fontos, ugyanakkor a mi jelenünk számára nagyon ismerős” szempontot, hogy „az elit története mellett [...] azt is szükséges feltárni, ami a perifériákon, az alávétettek között, a nép körében történt.” (172)

A továbbiakban főként e negyedik szempont megjelenítésével foglalkozik Mikszáth történeti novelláiban, többnyire nagyon meggyőző fejtegetések kíséretében. A *Kürthyné uborkái* című novella interpretációja során ismét kamatoztatja kiváló szövegelemzési képességeit, majd külön alfejezetben régi pereseteket feldolgozó novellákat értelmez igen érdekesen és ötletesen az „alsó perspektíva” (190) alkalmazásának tipikus eseteiként. Az interpretációk érdemeinek méltánylása mellett azonban mindenképpen fel szeretném hívni a szerző figyelmét arra, hogy a történetírás társadalomtörténeti komponense fontosságának a felismerése nem a posztmodern történelemelmélet, hanem – bizonyos előzményeket most figyelmen kívül hagyva – a két világháború között az *Annales d'histoire économique et sociale* című folyóirat körül kialakult francia történetírói iskola érdeme. Az ő tevékenységüket pedig éppen nem a megismerés lehetőségeinek a kétségbe vonása, hanem új megismerési lehetőségeknek (egyebek mellett társadalomtörténeti forrásoknak) a kutatásba való bevonása jellemezte; e törekvés eredményeként született meg például Fernand Braudelnek *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában* című, nagy ívű és nagyhatású könyve. Mindennek alapján tehát kevésbé látom indokolhatónak Mikszáth történetírásról szóló értekezésének a társadalomtörténeti perspektíva fontosságát hangsúlyozó részét a Hayden White neve által fémjelzett posztmodern történelemelmélettel párhuzamba hozni. Azt viszont, hogy a Hajdu Péter által megnevezett másik három szempont valóban köthető hozzá, olyan, vitathatatlanul fontos felismerésnek tartom, melynek interpretációs ereje Mikszáth szépíró életműve vonatkozásában, különös tekintettel a megismerés kérdéskörére, máris jól érzékelhető.

Igen érdekes az, amit Hajdu Péter könyvének hátralévő részében Mikszáth történeti forráshasználatáról, jelen és múlt összekapcsolásáról olvashatunk. Mindenekelőtt megállapítja, hogy belletrisztikai munkáiban gyakran hivatkozik írott forrásokra, ezek azonban „az esetek döntő többségében fiktívek, illetve ha az esetleg pontosan megadott forrás létezik is, gyakran épp azt a történetet, épp azokat az adatokat nem tartalmazza, amelyet Mikszáth állítólag onnan átvesz. És még ha egészen pontos és megbízható is a hivatkozás, akkor is csak kiindulópontul szolgál a múlt világát narratív valósággá teremtő fantázia működéséhez.” (193) A belletrista természetesen azt tesz, amit akar, rajta senki sem fogja számon kérni a történeti hitelességet. Ugyanakkor ezek az írások nagyon világossá teszik, hogy hitelesség és fantázia között milyen elmosódtak a határok, hogy a források interpretálása valójában mindig a fantáziát hozza működésbe. Meg persze demonstrálják azt, amit hiányolt Marczali Henrik tevékenységében: a múlt életteli ábrázolását. S a múlt életteli ábrázolása egyben saját kora múltához való patetikus viszonyulásának kritikájához vezet: arról, hogy a múlt és jelen összekapcsolását Mikszáth milyen változatosan, különböző narratívákat létrehozva oldotta meg, nagyon érdekes fejtegetéseket olvashatunk a könyv befejező részében.

Ezeket azonban, opponensi véleményem befejezéséhez közeledve, már nem részletezem. S noha hosszan tudnám sorolni Hajdu Péter munkájának egyéb, még nem érintett részeredményeit, most összefoglalóan inkább azt szeretném egyértelműen kimondani, ami eddigi fejtegetéseimből indirekt módon nyilván világossá vált már: a nagydoktori disszertációként tudományos minősítő eljárásra benyújtott könyvet minden fenntartás nélkül alkalmasnak tartom arra, hogy a szerző elnyerje általa a Magyar Tudományos Akadémia doktora címet. Személyében a Mikszáth-életműben és a közelebbi témájául választott rövidpróza magyar és nemzetközi szakirodalmában egyaránt otthonosan mozgó, az irodalomtörténet-írás elméleti problémáira érzékeny, minden tekintetben érett kutató léphet az akadémia doktorainak körébe. Eddigi munkásságának – nyitottságának, problémaérzékenységének – ismeretében biztos vagyok abban, hogy kifogásaimat szuverén gondolkodó módján fogadja és válaszol rájuk, amint biztos vagyok abban is, hogy amit valóban megfontolandónak tart közülük, azt hasznosítani fogja további munkássága során.

Szeged, 2012. november 17.

Szajbély Mihály